

რუსუდან ასათიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Rusudan Asatiani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

rus_asatiani@hotmail.com

წესები და „გამონაკლისები“: ქართულში სამპირიანი ზმნების სუბლექტური ფორმების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია

Rules and “Exceptions”: Cognitive Interpretation of the Suppletive Forms of Tripartite Verbs in Georgian

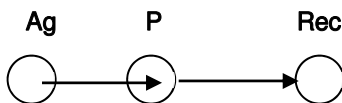
Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI:<https://doi.org/10.55804/jtsu.15120473.2025.18.01>

Abstract

Language is a system which is defined by general models of linguistic structuring of the world. Exceptions are out of such prototypical models. They are created by the specific cognitive processes developed on the basis of the peculiar restrictions, hierarchical relations, competitive and/or alignment constraints which are characteristic for the language system (LS) as a whole. We suppose: the restrictions, relations or constraints are important internal features of the LS; their combinations are complex and specific; this creates an illusion of the exception being ‘out of the LS’. In order to understand the logics of the exceptions, it seems effective to employ a cognitive approach. We need to build definite conceptual structures for every concrete exceptional pattern. Through such an analysis it can be clarified that the exceptions are regular elements of the LS.

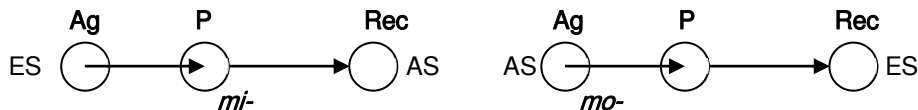
Exceptional ditransitive verb forms (EDVF) in Georgian. Some ditransitive verbs like ‘give’ show recipient person suppletion that is typologically a well-known phenomenon for some languages. In Georgian such verbs have specific exceptional paradigm: *mi-ṽ(SI)-ed* ‘I gave sth. to him/her’, but: *mo-m(IOI)-c-a(SIII)* (not: **mi-m-c-a*) ‘(S)he gave sth. to me’; *mi-ḡ(SII)-eci* ‘You gave sth. to him/her’, but: *mo-g(IOII)-c-a(SIII)* (not: **mi-g-c-a*) ‘(S)he gave sth. to you-sg’; *mi-s(IOIII)-c-a(SIII)* (never: **mo-s-c-a*) ‘(S)he gave sth. to him/her’). The same suppletion according to the preverbs *mi-* and *mo-* is characteristic also for other ditransitive verbs: *misc’ers* ‘to write to’, *mic’odeba* ‘to deliver, to send’, *mipurtxeba* ‘to spit to’, *mipereba* ‘to caress to’, *mikiraveba* ‘to hire out to’, *mitxoveba* ‘to marry to’ and others. Thus, *mo-* is used in case of I/II recipient and *mi-* in case of III recipient. III. Conceptual structures of EDVF. Specific semantics of the ditransitive verb ‘to give’ (*micema*) can be represented by the following conceptual structure:

Preverbs *mo-* and *mi-* are the elements of linguistic realizations of the spatial relations in Georgian where two dimensions are valuable: 'Ego Space' and 'Alter Space'. The opposition of the preverbs *mo-*: *mi-* is the linguistic representation of the cognitive opposition ES:AS. Thus, *mo-* marks a situation where an action is directed/oriented to I/II persons (ES), whereas *mi-* is the formal representation of a situation with an action directed/oriented to the III person. According to this opposition the conceptual relations can be represented by the following schemes:

I and II recipients are included in ES, while III recipient is excluded. If we match the two conceptual structures, the complex structures arise:

We suppose that such matching reflects the complex cognitive process of the linguistic structuring of the 'to give'-type ditransitive verb concepts. It clarifies the basis of the 'exceptional', suppletive paradigms in Georgian: The linguistic structures arise in accordance with the conceptual meanings and must not be qualified as the 'exceptional' ones any more.

Keywords: *regular-irregular (resp. exceptional) linguistic forms, suppletive forms, conceptual structure, overlapping constructions*

1. შესავალი: საკითხის დასმა

ენობრივი სისტემის ფორმალიზება, რაც თანამედროვე, ტექნოლოგიურად განვითარებული საზოგადოების ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევაა, ერთგვარ სირთულეებს აწყდება, რადგან ბუნებრივ ენებში ზოგადი წესებიდან გადახრის, ე.წ. გამონაკლისური ფორმების, განზოგადება, ფაქტობრივად, შეუძლებელი ხდება და ავტომატიზაციის პროცესი ფერხდება – ყოველ კონკრეტულ გამონაკლისს უნიკალური აღწერა და მანუალური დაფიქსირება სჭირდება.

კოგნიტიური ენათმეცნიერება ცდილობს, მიაკვლიოს ენის უზოგადეს კონცეპტუალურ სტრუქტურებს, რომლებიც განსაზღვრავენ ნებისმიერ ენობრივ ფორმას (კროფტი 2005; ლობნერი 2010; ჯეკენდოფი 2013). ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ „გამონაკლისები“ არ არსებობს და ისინი გარკვეული კოგნიტიური პრო-

ცესების შეფასებისა თუ გადაფარვის „ამოცნობის“ შედეგად სისტემის განუყოფელ, ე.წ. რეგულარულ ნაწილად იქცევიან. ეს პროცესები კოგნიტიური ენათმეცნიერების ფარგლებში აღიწერება კოგნიტიური კონცეპტებისა და კოგნიტიური გრამატიკის საფუძველზე გამოვლენილი წესების დახმარებით.

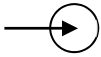
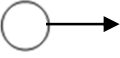
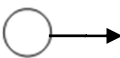
ამ თვალსაზრისის საილუსტრაციოდ ყურადღებას იპყრობს *მიცემა* ტიპის ზმნათა სუბლექტიური უღლების პარადიგმა, სადაც მოქმედების ორიენტაციის მაჩვენებელი *მი-* და *მო-* ზმნისწინები ერთმანეთს ენაცვლებიან მოქმედების რეციპიენტის (იგივე, ირიბი დამატების) პირის რომელობის მიხედვით: *მე მო-მ-ცა, შენ მო-გ-ცა*, მაგრამ *მას მი-ს-ცა*. კანონიკური პარადიგმის მოსალოდნელი ფორმა **მო-ს-ცა* ენაში არ დასტურდება და, ამდენად, *მიცემა* ზმნის უღლების სრული პარადიგმა ერთგვარად გამოწკარვულია.

2. *მი-* და *მო-* ზმნისწინების სემანტიკა და კონცეპტუალური სტრუქტურა

ამგვარი სუბლექტიური ფორმების ასახსნელად, კოგნიტიური ენათმეცნიერების მიდგომით, შეიძლება გავანალიზოთ ქართულში *მი-* და *მო-* ზმნისწინების სემანტიკა და კონცეპტუალური სტრუქტურა, რაც ნათელს მოჰფენს ქართული ზმნური ფორმების მრავალფეროვნების განმსაზღვრელ საკმაოდ რთულსა და კომპლექსურ კოგნიტიურ საფუძვლებს.

სივრცის ლინგვისტური სტრუქტურირების რთული პროცესის გასაანალიზებლად, საზოგადოდ, ღირებულია გეოგრაფიული და საკომუნიკაციო სივრცის გამიჯვნა. **გეოგრაფიული სივრცე**, ჩვეულებრივ, სტრუქტურირდება გარკვეული აბსტრაქტული მიმართებების საფუძველზე, რომელთა კონკრეტული ინტერპრეტაცია დამოკიდებულია ‘მთხრობელის’ თვალთახედვაზე, მის მიერ შერჩეულ ათვლის ნერტილზე. ‘მთხრობელი’, როგორც წესი, ემთხვევა მეტყველ | პირს, თუმცა ეს ყოველთვის ასე არაა. ზოგჯერ მთხრობელი განსხვავდება მეტყველი პირისაგან და სივრცეში ორიენტაციაც მისი (და არა მეტყველი პირის) თვალსაზრისით მიმდინარეობს. მაგალითად, განვიხილოთ გამონათქვამი: *ნინო მთქვა, ზემოთ მივდივარო*. ის ადგილი, საითკენაც ნინო მიემართება, შესაძლოა, სულაც არ იყოს ‘მაღლა’ იმ მეტყველისათვის, რომელიც ამ წინადადებას წარმოთქვამს; მეტყველი პირი შესაძლოა, გეოგრაფიულად *ნინოს* მდებარეობაზე მაღლა იმყოფებოდეს და მისთვის ის კონკრეტული ადგილი, საითკენაც *ნინო მიდის*, რეალურად ‘დაბლა’ იყოს. მიუხედავად ასეთი შესაძლებლობისა, სივრცის სტრუქტურირებისას მეტყველი ყოველთვის ითვალისწინებს მთხრობელის (ამ შემთხვევაში, *ნინოს*) პოზიციას და მისი (და არა თავისი საკუთარი) ათვლის ნერტილის შესაბამისად განსაზღვრავს თავისთავად ფარდობით, აბსტრაქტულ მიმართებებს: ‘მაღლა/დაბლა’.

გეოგრაფიული სივრცის ამგვარი აბსტრაქტული მიმართებები ქართულში გამოიხატება ე.წ. მარტივი ზმნისწინებით (შანიძე 1973). ეს მიმართებები შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი კონცეპტუალური სტრუქტურების სახით:

ა- 'ქვემოდან ზევით'	
ჩა- 'ზემოდან ქვევით'	
მი- 'პირველი/მეორე პირისგან'	
მო- 'პირველი/მეორე პირისგან'	
გადა- 'წინააღმდეგობის გადალახვა'	
შე- 'გარედან შიგნით'	
გა- 'შიგნიდან გარეთ'	
ნა- 'რაიმე სივრციდან'	
და- 'სივრცის ზედაპირზე'	

საკომუნიკაციო სივრცე გულისხმობს საკომუნიკაციო აქტში ჩართული პირების განსხვავებულ როლებს. ამ თვალსაზრისით შეიძლება განსხვავდეს მეტყველის 'მე-სივრცე', მსმენელის 'შენ-სივრცე' და საუბრის თემის 'ის-სივრცე'. ლინგვისტური სტრუქტურების მიხედვით ეს სივრცეები სხვადასხვაგვარად შეიძლება გაერთიანდეს. ქართულში, მაგალითად, ენობრივი სტრუქტურების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 'მე-სივრცე' (ვუნოდოთ მას პირობითად '**ეგო-სივრცე**' და აღვნიშნოთ, შესაბამისად, ES-ით) ერთიანდება 'შენ-სივრცესთან' და იქმნება ლინგვისტური დიქტომია: 'მე/-შენ-სივრცე' (ანუ, ეგო-სივრცე) გრამატიკული ოპოზიციების საფუძველზე უპირის-პირდება 'ის-სივრცეს' (პირობითად, '**სხვა-სივრცე**', AS).¹

(1-ა) *შენთან ხვალ გამოვივლი.*

(1-ბ) *შენებთან ხვალ გავივლი.*

(2-ა) *ინგლისში აუცილებლად ჩამოვალ.*

(2-ბ) *ინგლისში აუცილებლად ჩა-ვალ.*

ეს მაგალითები აღწერენ სიტუაციას, რომლის დროსაც მეტყველი საუბრობს ახალ (მე-სივრცისგან განსხვავებულ) სივრცეში მოხვედრაზე. ის იმგვარად ასტრუქტურირებს ინფორმაციას, რომ (ა)-მაგალითებში აფიქსირებს ამ ახალ სივრცეს როგორც 'შენ-სივრცის' შემადგენელს და იყენებს იმავე ზმნისწინს, რომელიც, საზოგადოდ, 'მე-სივრცისკენ' მიმართული მოქმედებების მარკერია. (ბ) შემთხვევებში სამიზნე ახალი სივრცე, როგორც ჩანს, არ მოიაზრება 'შენ-სივრცის' ნაწილად და, შესაბამისად, გამოყენებულია მარტივი ზმნისწინი, *მო-* გარეშე, რომელიც ჩვეულებრივ 'სხვა-

¹ I/II და III დიქტომიის დომინანტურობის შესახებ ქართულის გრამატიკულ სისტემაში იხ. ასათიანი 1966.

სივრცისკენ' მიმართული ქმედებების სტრუქტურირებისას გვხვდება. ამგვარად მიწოდებული ინფორმაცია მსმენელისათვის (ან მსმენელთათვის) დამატებით ინფორმაციასაც იძლევა: (1-ა) შემთხვევაში – *მოვალ შენთან შენ სანახავად*; ხოლო (1-ბ) შემთხვევაში – *მივალ შენი ახლობლების სანახავად და შენი იქ ყოფნა აუცილებელი არაა (ან არ ივარაუდება)*. (2-ა) გამონათქვამი დამატებით გვატყობინებს, რომ მსმენელი ინგლისში ცხოვრობს და, ამდენად, ინგლისი 'შენ-სივრცედ' მოიაზრება (არაა აუცილებელი მეტყველის ჩასვლის დროს მსმენელი იქ იმყოფებოდეს); (2-ბ) გამონათქვამი კი გვატყობინებს – მსმენელი ინგლისში არ ცხოვრობს ან მის მასპინძლად (ინგლისში) არ ივარაუდება.

დაპირისპირება 'ეგო-სივრცე': 'სხვა-სივრცე' გრამატიკულად გამოიხატება ე. წ. რთული და მარტივი ზმნისწინების შეპირისპირებით: მარტივი ზმნისწინები (*მო*-ს გამოკლებით) მხოლოდ გეოგრაფიულ სივრცობრივ მიმართებებს გამოხატავენ და უპირისპირდებიან რა რთულ ზმნისწინებს, რომლებიც 'ეგო-სივრცისკენ' მიმართულ მოქმედებას ასახავენ, აღნიშნავენ 'სხვა-სივრცისკენ' მიმართულ მოქმედებებს. რთული ზმნისწინი ფორმალურად მიიღება მარტივზე *მო*- ზმნისწინის დართვით: *მო*- და *მო-ი*-ანი ე.წ. რთული ზმნისწინები გამოხატავენ 'ეგო-სივრცისკენ' ორიენტირებულ მოქმედებებს, მარტივები კი 'სხვა-სივრცისკენ' ორიენტირებულ მოქმედებებს.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ **ES** ყოველთვის არ ასახავს, არ ემთხვევა სივრცის კუთვნილებით მიმართებებს – სივრცე, რომელიც ეკუთვნის მეტყველს და/ან მსმენელს, არ გულისხმობს აუცილებლად მის **ES**-დ განსაზღვრას; მაგალითად:

(3) *გუშინ სახლში გვიან მი-ვედი.*

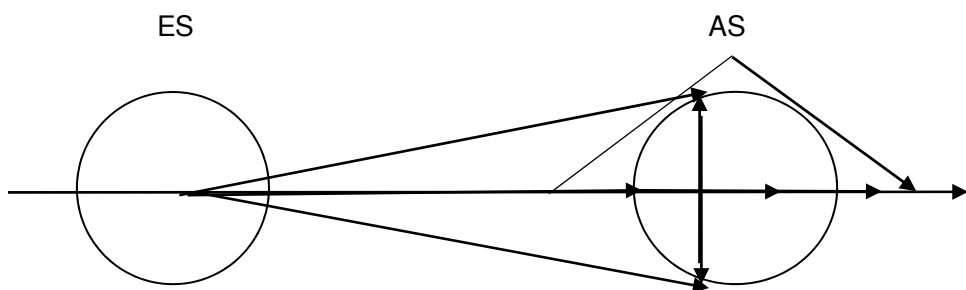
(4) *შენთან, ინგლისში, ჩა-ვალ.*

(3)-წინადადება ასახავს შემდეგ სიტუაციას: სახლი ეკუთვნის მეტყველს, მაგრამ ის სახლს არ განიხილავს 'ეგო-სივრცედ', რამდენადაც, როგორც ჩანს: (ა) მსმენელი საუბრის მომენტში არ იმყოფება მეტყველის სახლში და თავად მეტყველიც არ არის სახლში (ე.ი. საუბარი არ მიმდინარეობს, ვთქვათ, სახლიდან ტელეფონით); (ბ) მსმენელი არც მეტყველის სახლში დაბრუნების დროს იყო იქ (არ აქვს მნიშვნელობა, ისინი ერთად ცხოვრობენ თუ არა). (შდრ: *გუშინ სახლში გვიან მო-ვედი*. ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ მსმენელი ჩართულია 'ეგო-სივრცეში', ან ცხოვრობს მასთან ერთად, ან საუბრის მომენტში ისინი სახლში არიან, ან სახლში დაბრუნების დროს მსმენელიც მეტყველის სახლში იყო.)

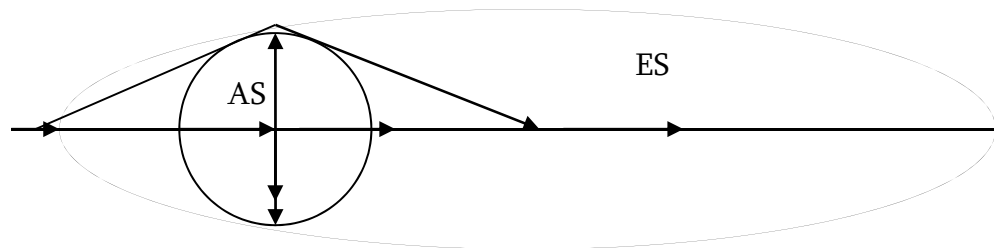
(4)-წინადადება გვატყობინებს: მეტყველი ჩადის ინგლისში; მან იცის, რომ მსმენელი ინგლისში ცხოვრობს, თუმცა ისიც იცის, რომ მისი ჩასვლის მომენტში ის იქ არ იქნება (შდრ.: *შენთან, ინგლისში, ჩამო-ვალ*, საიდანაც ნათელია, რომ მეტყველი ინგლისში ჩასვლის დროს ვარაუდობს მსმენელის იქ ყოფნას, ან გეგმავს ვიზიტს იმ დროისათვის, როდესაც მსმენელი იქ იქნება.)

ამგვარი ნიმუშები ამყარებენ იმ თვალსაზრისს, რომ საკომუნიკაციო სივრცის სტრუქტურირება არ არის განსაზღვრული გეოგრაფიული ან სხვა სახის ფაქტორებით და მხოლოდ მოსაუბრის განწყობებსა და წარმოდგენებზეა დამოკიდებული: იმაზე, თუ რას მიიჩნევს მეტყველი ES-ში ჩართულად და რას – არა.

ES:AS დაპირისპირების საფუძველზე სივრცის კომპლექსური (გეოგრაფიულ-საკომუნიკაციო) სტრუქტურირების დინამიკური კონცეპტუალური მოდელი შემდეგი სქემის სახით შეიძლება წარმოვადგინოთ:¹

მეტყველის განწყობებისა და წარმოდგენების შესაბამისად ES შესაძლოა ან და-
ვიწროვდეს, ან გაფართოვდეს იმდენადაც კი, რომ მოიცავს AS. სწორედ ასეთ შემ-
თხვევაში (როდესაც ES მოიცავს AS-ს) გამოიყენება რთული ზმნისწინები:

ES, ასევე, ყოველთვის არ ემთხვევა დიქტომიას ‘ახლოს’: შორს’, რომელიც ‘მანძილის’ კონცეპტის მიხედვით გეოგრაფიული (და არა საკომუნიკაციო) სივრცის სტრუქტურირების ერთ-ერთი ღირებული დაპირისპირებაა. ‘მანძილი’, ES-ის მსგავსად, ცვალებადი სიდიდეა, რომელიც განსხვავდება დაპირისპირებისგან ES:AS. ჩვენთან ახლოს მყოფი ობიექტები არ გულისხმობენ აუცილებლად ES-ში ჩართულობას და პირიქით: ‘ახლოს’ არ ნიშნავს ყოველთვის ‘ეგო-სივრცისკენ’ მიმართულ მოქმედებას, ‘შორს’ კი ‘ეგო-სივრცისგან’ გეოგრაფიულად დაშორებულ სივრცეს. ამ ნიშანთა ყველა ლოგიკურად შესაძლებელი კომბინაციის წარმოდგენა შესაძლებელია შემდეგი კონცეპტუალური სქემების სახით:

¹ სივრცის სტრუქტურირების მოდელების გეომეტრიული ფიგურების სახით წარმოდგენის ეფექტურობის შესახებ იხ. Gärdenfors 2000.

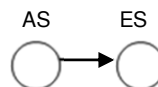
(5) აქ მო-ვიდა (=ჩვენთან და ახლოს)

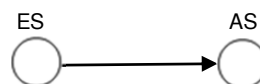
(6) იქ მო-ვიდა (=ჩვენთან, მაგრამ შორს)

(7) აქ მი-ვიდა (=სხვებთან, მაგრამ ახლოს)

(8) იქ მი-ვიდა (= სხვებთან და შორს)

ქართულში თეორიულად დასაშვები ყოველი კომბინაცია რეალიზდება ენობრივი გამონათქვამების სახით. მათგან ყველაზე „მოულოდნელი“ სიტუაციების, მე-(6)-ს და მე-(7)-ს ამსახველი გამონათქვამების ნიმუშებად შეიძლება წარმოვადგინოთ წინადადებები (9) და (10):

(9) იქ, თბილისში, ბევრი ხალხი მო-დის ხოლმე მიტინგებზე.

(10) აქ სტუდენტები ხშირად ა-დიან ხოლმე მე-3 სართულზე, ბიბლიოთეკაში.

მე-(9) წინადადება ასახავს შემდეგ სიტუაციას: მეტყველი საუბრის მომენტში თბილისიდან შორს იმყოფება, თუმცა თბილისის მიტინგებს ის განიხილავს თავის 'ეგო-სივრცის' ნაწილად და ამიტომ, მიუხედავად სიშორისა, იყენებს მო- ზმნისწინს; მე-(10) წინადადება კი, მასში ასახული ძირითადი ინფორმაციის გარდა (სტუდენტები ხშირად დადიან ბიბლიოთეკაში, რომელიც მე-3 სართულზეა), დამატებით გვატყობინებს: მეტყველი იმყოფება იმ დაწესებულებაში, სადაც მდებარეობს ბიბლიოთეკა, თუმცა ამ დაწესებულებას თავის ES-ის ნაწილად არ მიიჩნევს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი სიტუაციები საკმაოდ სპეციფიკურია და, ამდენად, (6)-(7)-ის მსგავსი წინადადებებიც იშვიათია.

ამგვარად, წარმოდგენილი ანალიზის მიხედვით ქართულში სივრცული მიმართებების სტრუქტურირებისათვის ღირებულია სამი მთავარი განზომილება:

1. თვალთახედვის წერტილი (მეტყველის და/ან მთხრობელის);
2. გეოგრაფიული სივრცე (სხვადასხვაგვარი მიმართულებები და მანძილის ამსახველი ოპოზიცია: 'ახლოს/შორს');
3. საკომუნიკაციო სივრცე ('ეგო-სივრცე'/'სხვა-სივრცე').

ამათგან 'თვალთახედვის წერტილი', 'საკომუნიკაციო სივრცე' და 'მანძილი' ფარდობითი სიდიდეებია და მეტყველი პირის თვალსაზრისის, მისი პოზიციის, წარმოდგენებისა და განწყობების მიხედვით სტრუქტურირდება; სხვადასხვაგვარი მიმართულებები კი სტაბილური სიდიდეებია და ზემოთ წარმოდგენილი აბსტრაქტული მიმართებების საფუძველზე სტრუქტურირდება.

3. ზმნისწინები და გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების პარადიგმა

ზოგიერთი ‘მიცემა’ ტიპის სამპირიანი ზმნის პარადიგმა გვიჩვენებს რეციპიენტის პირის რომელობის მიხედვით განსხვავებულ სუბლექტიურ ფორმებს, რაც ენებში საკმაოდ გავრცელებული, ცნობილი მოვლენაა. ქართულში ასეთი ზმნების სუბლექტიური ფორმები აიგება *მი-მო-* ზმნისწინების დაპირისპირების განმსაზღვრელი საკომუნიკაციო სივრცის I/II : III პირთა დიქტომიის საფუძველზე (ასათიანი 1996).

საზოგადოდ, *მიცემა* ზმნის სემანტიკა გულისხმობს მოქმედების ორიენტაციას-/მიმართულებას აგენსისგან რეციპიენტისკენ და მასთან *მი-მო-* ზმნისწინების დიფერენცირებული გამოყენება მათი კონცეპტუალური არსის შესაბამისად ბუნებრივია: *მო-* ფიქსირდება, როდესაც რეციპიენტი პირველი ან მეორე პირისაა, ხოლო მას სტრუქტურულად ენაცვლება *მი-*, როდესაც რეციპიენტი მესამე პირისაა. შედეგად აიგება გამონაკლისური სუბლექტიური პარადიგმა:

ცხრილი 1.

	<i>მი-</i>	<i>მო-</i>
S1, IO3	<i>მი-ვ-ეცი</i>	–
S2, IO3	<i>მი-ეცი</i>	–
S3, IO3/IO3pl	<i>მი-ს-ცა</i>	–
S3, IO1	–	<i>მო-მ-ცა</i>
S3, IO2	–	<i>მო-გ-ცა</i>
S3, IO1pl	–	<i>მო-გ-ვ-ცა</i>
S3, IO2pl	–	<i>მო-გ-ცა-თ¹</i>

მი-: მო- ზმნისწინების მიხედვით გამიჯნული მსგავსი გამონაკლისური სუბლექტიური ფორმები ახასიათებს სხვა სამპირიან ზმნასაც, მაგალითად: *მიწოდება, მიფურთხება, მიფერება, მითხოვება* და სხვ. ზოგიერთი მათგანი უშვებს ორივე ზმნისწინიან ფორმას: *მი-აწოდა/მო-აწოდა* და ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, თუკი ზმნის სემანტიკა უშვებს მესამე პირის რეციპიენტის ES-ში ჩართვას, თუმცა ფორმები *მი-მ-აწოდა, მი-გ-აწოდა*, სადაც *მ-* და *გ-* პირველი ან მეორე პირის რეციპიენტის (იგივე, ირიბი დამატების) ნიშნად შეიძლება იყოს მოაზრებული, გამორიცხულია.

4. სემანტიკური როლების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია: გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების კონცეპტუალური სტრუქტურა²

გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების კონცეპტუალური სტრუქტურის გასარკვევად ღირებული ჩანს იმ სემანტიკური როლების კონცეპტუალური სტრუქტურების განხილვა, რომლებიც მონაწილეობენ ამ ზმნების სემანტიკური სტრუქტურის აგებაში.

¹ ფორმებში *მი-მ-ცა, მი-გ-ცა, მი-გვ-ცა, მი-გ-ცა-თ* ობიექტური პირის ნიშნები აღნიშნავენ არა რეციპიენტს (სინტაქსურად ირიბ დამატებას), არამედ პაციენსს (სინტაქსურად პირდაპირ დამატებას).

² სამპირიანი ზმნების გამონაკლისური, სუბლექტიური ფორმების კოგნიტიური ინტერპრეტაციის შესახებ იხ. Asatiani 2014.

ზმნასთან სემანტიკურად დაკავშირებული სახელები მოქმედებაში მათი ჩართვისა და აქტივობის მიხედვით განსხვავებული ხასიათისაა. ამის საფუძველზე გამოიყოფა აგენსის (Ag), პაციენსისა (P) და ადრესატის (Ad) ძირითადი სემანტიკური როლები. ამ როლების დეფინიცია კომპლექსური სემანტიკური ნიშნების მიხედვით ხორციელდება:

Ag – პოტენციურად მაღალი აქტივობის სახელია. როგორც წესი, ისაა სულიერი, მოქმედი, მოქმედების ინიციატორიცა და შემსრულებელიც. მას აქვს თავის მოქმედების ობიექტი, რომელსაც ის ან ქმნის, ან გარდაქმნის. იგი თავისი თავისუფალი ნების შესაბამისად მოქმედებს და აკონტროლებს სიტუაციას. მის მიერ განხორციელებული მოქმედება დინამიკურია. ამგვარი ნიშნების კომპლექსი განსაზღვრავს პროტოტიპულ აგენსს, თუმცა კონკრეტული სემანტიკის ზმნის აგენსს შესაძლოა არც ახასიათებდეს რომელიმე ამ ნიშანთაგანი. მაგალითად, კაუზატიურ ზმნებთან მოქმედების ინიციატორი არაა ამავე დროს ამ მოქმედების შემსრულებელი; ან, ვთქვათ, აქტიურ, კინეტიკურ (ძირითადად, მოძრაობის აღმნიშვნელ) ზმნებთან აგენსს არ გააჩნია თავისი სა-მოქმედო ობიექტი; ასევე, შესაძლებელია, აგენსი კი არ ქმნიდეს (ან გარდაქმნიდეს) ობიექტს, არამედ ეუფლებოდეს, ითვისებდეს მას (მაგალითად, *აძლევს, ჩუქნის, სწავლობს, იცნობს* და სხვ.); არაა გამორიცხული, მოქმედების სპეციფიკიდან გამომდინარე, მაღალი აქტივობის სახელს გაუტოლდეს უსულო სახელიც და ის კვალიფიცირდეს აგენსად (მაგალითად, *ქარმა დაანგრია სახლები*).

P – აგენსისგან განსხვავებით, პაციენსი არის დაბალი აქტივობის, როგორც წესი, უსულო სახელი, რომელიც თავად არის მოქმედების ობიექტი, ის ატელიკურია, სტატიკურ მდგომარეობაშია ან დინამიკურად გარდაიქმნება სხვა სახელის მიერ. პროტოტიპულად მას თავისუფალი ნება არ გააჩნია. არც პაციენსისთვის დამახასიათებელი ეს სემანტიკური ნიშნებია უნივერსალური: გარკვეული სემანტიკის ზმნასთან შეიძლება მაღალი აქტივობის, სულიერი სახელიც იქცეს მოქმედების არააქტიურ, გარდაქმნად ობიექტად: მაგ., *დედა ზრდის შვილს* – აქ *შვილი* სემანტიკურად მაღალი აქტივობის სულიერი სახელია, რომელიც *ზრდის* ზმნასთან იქცევა არააქტიურ გარდაქმნად ობიექტად.

Ad – კიდევ უფრო რთულია ადრესატის სემანტიკური როლის მკაცრი, ცალსახა განსაზღვრა. სემანტიკური ნიშნების მიხედვით ის შეიძლება იყოს სულიერიც და უსულოც, მაღალი აქტივობისაც და დაბალისაც. ერთადერთი ნიშანი, რომელიც მას განსხვავებს აგენსისა და პაციენსის სემანტიკური როლებისგან, არის ის, რომ მისი თავისუფალი ნება მოქმედებაში უშუალოდ ჩართული არაა. ის შეიძლება იყოს მოქმედების მიმღები (რეციპიენტი), მოქმედების ობიექტის მფლობელი (ბენეფაქტივი), მოქმედება მისკენ იყოს მიმართული (ადრესატი), ან სხვა ამგვარი.

სემანტიკური როლების ამ მოკლე, სქემატური დახასიათებიდანაც აშკარაა, რომ სემანტიკური როლების მკაცრი სემანტიკური დეფინიცია ბევრ სირთულეს აწყდება.

არცერთი ნიშანი არ არის ამ როლების ცალსახად განმსაზღვრელი, გადამწყვეტი ნიშანი; არცერთი მათგანი არ გამოდგება მათ განმასხვავებელ სემანტიკურ ნიშნად. **Ag**, **P** და **Ad** როლების სემანტიკა კომპლექსურია და მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული კონკრეტული ზმნის სემანტიკაზე.

ეს სირთულეები კოგნიტიური ლინგვისტიკის ფარგლებში ამ როლების შესაბამისი კონცეპტუალური სტრუქტურების აგებით შეიძლება გადაილახოს.

ყოველ კონცეპტს აქვს თავისი, ამ კონცეპტის განმსაზღვრელი, შემომფარგვლელი სივრცე, რომლის ფარგლებში „ის თავისი თავის ეკვივალენტურია, თავისთავადია“. მეტყველი ინტუიციურად გრძნობს ამ სივრცეს და კატეგორიზაციის პროცესში ამა თუ იმ ერთეულს აკუთვნებს გარკვეულ „კონცეპტუალურ სივრცეს“. შესაძლებელია მოვიძიოთ სემანტიკური როლებისათვის დამახასიათებელი კონცეპტუალური სივრცეც.

კონკრეტული სიტუაციის ამსახველი პრედიკაციის დროს სახელი შეიძლება:

- (1) კვეთდეს თავის (ან სხვა სახელის) კონცეპტუალურ სივრცეს (=აგენსი);
- (2) რჩებოდეს თავისი კონცეპტუალური სივრცის ფარგლებში (=პაციენსი);
- (3) უშვებდეს თავის კონცეპტუალურ სივრცესთან მიახლოებას (=ადრესატი).

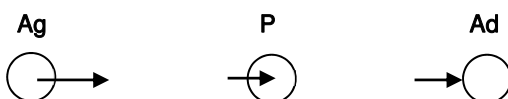
ეს სამი შესაძლებლობა გადამწყვეტი ჩანს აგენსის, პაციენსის და ადრესატის სემანტიკური როლების განსასხვავებლად:

Ag, როგორც სიტუაციის აქტიური, მაღალი პოტენციის, სულიერი, დინამიკური, ტელიკური, მაკონტროლებელი, თავისი თავისუფალი ნების შესაბამისად მოქმედი სახელი, არის ისეთი კონცეპტი, რომელსაც შეუძლია თავისი (ან სხვა კონცეპტის) კონცეპტუალური სივრცის კვეთა;

P, როგორც სიტუაციის არააქტიური, დაბალი პოტენციის, უსულო, სტატიკური, ატელიკური, არამაკონტროლებელი, არამოქმედი სახელი, მოქმედების საგანი, არის ისეთი კონცეპტი, რომელიც რჩება თავის კონცეპტუალურ სივრცეში. ის უშვებს თავისი სივრცის კვეთას, მაგრამ თავად არასოდეს კვეთს სივრცეს.

Ad, როგორც სიტუაციაში უშუალოდ არაჩართული სახელი, რომლის თავისუფალი ნება მოქმედებაზე ზეგავლენას არ/ვერ ახდენს, არის ისეთი კონცეპტი, რომელიც უშვებს თავის სივრცესთან მიახლოებას, მაგრამ არასოდეს უშვებს თავისი სივრცის კვეთას.

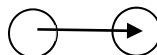
Ag, **P**, **Ad** სემანტიკური როლებისათვის დამახასიათებელი კონცეპტუალური მიმართებები შეიძლება შემდეგი ფიგურების სახით წარმოვადგინოთ:

ამ კონცეპტების სხვადასხვაგვარი კომბინაციები ქმნიან კონკრეტული სემანტიკის ზმნისათვის დამახასიათებელ კონცეპტუალურ სტრუქტურებს, რომლებიც ასახა-

ვენ ექსტრალინგვისტური სიტუაციების ლინგვისტური სტრუქტურირების პროცესს. ეს პროცესი გარკვეული თვალსაზრისით იკონური ხასიათისაა და მეტაფორიზაციის გზით ასახავს გარეენობრივ სიტუაციას; მაგალითად:

Ag P: *აშენებს, წერს, ხატავს, ზრდის* და სხვ.

Ag P Ad: *უშენებს, უწერს, უხატავს, უზრდის* და სხვ.

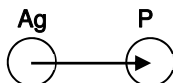
P: *დგას, ზის, წევს, გდია* და სხვ.

დგება, იხატება, იწერება, შენდება და სხვ.

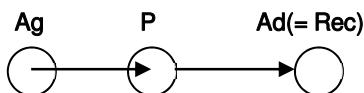

ერთი და იმავე სიტუაციის სტრუქტურირების სტრატეგია შეიძლება სხვადასხვაგვარი იყოს განსხვავებულ ენებში. თუ კონკრეტული სიტუაციის ასახვისას პრედიკატის დროს სახელებს შორის გამჭვირვალე, „მარტივი“ მიმართებები მყარდება, მხოლოდ ერთი, უნივერსალური კონცეპტუალური სტრუქტურა აიგება. ასეთი „მარტივი“ ურთიერთობები უნივერსალურად, ყველა ენაში, ლინგვისტური სტრუქტურირების მსგავს, ერთსა და იმავე მოდელს იძლევა. მაგალითად, *აშენებს* თითქმის ყველა ენაში შემდეგი კონცეპტუალური მოდელის სახით სტრუქტურირდება:

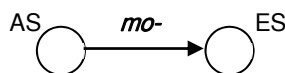
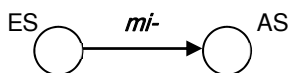
მაგრამ: თუ სიტუაცია განსხვავებული ინტერპრეტაციების საშუალებას იძლევა, სხვადასხვაგვარი ენობრივი ცნობიერების მიერ სტრუქტურირების სპეციფიკური სტრატეგიები შეიძლება. შედეგად, განსხვავებულ მოდელებზე დამყარებული სხვადასხვაგვარი ლინგვისტური სტრუქტურები წარმოიქმნება.¹

რაც შეეხება ჩვენთვის საინტერესო ‘მიცემა’ ტიპის ზმნებს, მათი კონცეპტუალური სტრუქტურა შემდეგი ხასიათისაა: *აგენსი ეუფლება პაციენსს და გადასცემს მას რეციპიენტს*, რაც ასეთი ფიგურის სახით შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი:

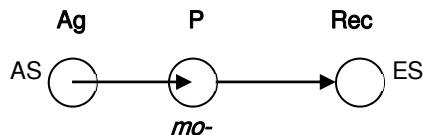
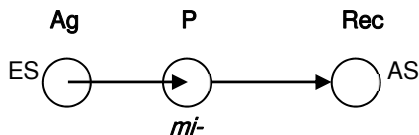

როგორც *მი-მო* ზმნისწინების ანალიზმა გვიჩვენა, მათი კონცეპტუალური მიმართებები შეიძლება შეჯამებულად წარმოვადგინოთ შემდეგი გამარტივებული ფიგურების სახით:

¹ განსხვავებული სტრუქტურირების ნიმუშად შეიძლება განვიხილოთ აფექტურ ზმნათათვის დამახასიათებელ ენათა მიხედვით სპეციფიკური კონცეპტუალური მიმართებები სხვადასხვა ენაში; იხ. Asatiani 2003.

თუკი *მი-:მო-* და ‘*მიცემა*’ ტიპის ზმნების ამ სტრუქტურებს ერთმანეთს შევუფარდებთ და გავაერთიანებთ, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

ასეთი „გადაფარვა“ ასახავს კომპლექსურ კოგნიტიურ პროცესს და ნათელს ჰფენს, რომ გამონაკლისური სუბლექტიური პარადიგმა ამ ორი სტრუქტურის ლოგიკური შეთანადების შედეგად სრულიად კანონზომიერ სტრუქტურად წარმოჩნდება: შესაბამისი ენობრივი სტრუქტურები აიგო ზმნისა და ზმნისწინების კონცეპტუალური შინაარსების შესაბამისობაში მოყვანით, სავსებით ლოგიკურ საფუძველზე და, ამდენად, ისინი ვეღარ კვალიფიცირდება ენის სისტემური წესებიდან გადახვევად, ანუ გამონაკლისებად, პირიქით, ისინი კოგნიტიური „წესრიგის“ დამამყარებლად და სისტემის განუყოფელ, სრულიად კანონზომიერ მოვლენად უნდა იქნეს მიჩნეული.

მაშასადამე, ‘*მიცემა*’ ტიპის სამპირიან ზმნათა სუბლექტიური პარადიგმის ანალიზი კოგნიტიური ენათმეცნიერების მიდგომით და გარკვეული ჩარჩო-სქემების აგება ნათელს ჰფენს ქართული ზმნური ფორმების მრავალფეროვნების განმსაზღვრელ საკმაოდ რთულსა და კომპლექსურ კოგნიტიურ საფუძვლებს და ამ სახის „გამონაკლისურ“ ფორმებს ქართული ენობრივი სისტემის კანონიკურ (და არა ნორმიდან გადახრილ, გამონაკლისურ) კონსტრუქციებად აქცევს.

ლიტერატურა

ასათიანი 1996: რ. ასათიანი, *ქართულ ენათა ტიპოლოგიის საკითხები (გრამატიკულ კატეგორიათა სისტემაში დომინანტური კატეგორიის დადგენის თვალსაზრისით)*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ასათიანი 2003: R. Asatiani, A Cognitive Approach to Exceptional Ditransitive Verb Forms in Georgian”. Rules and Exceptions: Using Exceptions for Empirical Research in Theoretical Linguistics, Series: *Contemporary Studies in Descriptive Linguistics, Volume 34*, Wien: “Peter Lang”, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York.

ასათიანი, ივანიშვილი 2003: R. Asatiani, M. Ivanishvili, Semantics and Typology of Dative Subject (on the Georgian Data), *Proceedings of the Fourteenth Amsterdam Colloquium 2003*, eds. P. Dekker and R. van Rooy, 69-74, The University of Amsterdam Press.

გარდენფორსი 2000: P. Gärdenfors, *Conceptual Spaces: The Geometry of Thoughts*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

კროფტი, კრუზი 2005: უ. კროფტი, დ. ა. კრუზი, კოგნიტიური ლინგვისტიკა, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – I, „დეგაპრინტი“, თბილისი.

ლობნერი 2010: ს. ლობნერი, „მნიშვნელობა და შემეცნება“, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – III, „დეგაპრინტი“, თბილისი.

შანიძე 1973: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჯეკენდოფი 2015: რ. ჯეკენდოფი, „აზროვნება და მნიშვნელობა“, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – IV, „ნეკერი“, თბილისი.